

אמת ושקר במחסום הכיסופים

(התמודדות הלכתית וחינוכית)

לתוכנית ההתנתקות והגירוש מגוש קטיף ומצפון השומרון, ולמאבק הציבורי נגד מימושה, נלוו גם שאלות הלכתיות שונות שנשאלו במהלך הדרך. אחת מהן נגעה לאותו פרק זמן שבו הוחלט לסגור את גוש קטיף לכניסת מבקרים שאינם תושבי המקום. למבקרים הותר אז להיכנס רק עם קבלת אישור מיוחד. מכסת ההיתרים היתה מוגבלת מאוד. ובכל זאת, מיום ליום, ובעיקר משבת לשבת, רבו האורחים שמילאו בחום ובתמיכה את יישובי הגוש, כל זאת בתנאי מגורים קשים ובימי הקיץ החמים. "מאמינים ומזיעים". חלקם הגדול של האורחים נכנס לגוש קטיף ללא אישור. יש לציין שהיו גם שוטרים, ובעיקר חיילים, שהעלימו עין ואף סייעו להכניס אורחים שלא היו להם אישורי כניסה. אך בכל זאת, רבים הערימו, שיקרו בדרכים שונות ויצירתיות על מנת להיכנס. האם מותר היה לעשות זאת?

ההכרעה "בשטח" היתה שמשקרים, על אף תחושת אי הנוחות שנלוותה לדבר. סוף סוף מדובר בציבור שומר חוק וסדר, שלא הכיר עימותים חזיתיים עם משטרה או עם חיילים, ובעיקר ציבור של אנשים דוברי אמת, שאינו רגיל לשקר (ישעיהו סג, ח)¹.

הנחת היסוד ההלכתית של מאמר זה היא שתוכנית ההתנתקות - גירוש תושבי גוש קטיף וצפון השומרון מבתיהם, החרבת היישובים ומסירת מקומות אלה לרשות נוכרים, כאשר מדובר בארץ ישראל - היא איסור תורה: "לא תחנם" - איסור מסירת חלקי ארץ ישראל לבעלות נוכרית, ובמקרה זה הדבר חמור יותר, מאחר שהנוכרים הללו הם ארגוני טרור ואויביה של מדינת ישראל. עם ישראל מצווה לשבת ולירש את רחבי ארץ ישראל, ולא לעזוב את הארץ בידי גויים². מדינה יכולה כמובן להחליט על סגירת מקום ואי מעבר לתושבים או אזרחים (מסיבות תעבורה, שטח אש, שמורת טבע, ועוד) אלא בתנאים מגבילים, ובלבד שמקומות אלו נשארים בריבונות מדינת ישראל; אבל לא כשהמגמה היא שלילית - להתנתק מחבלי ארץ ישראל, ובניגוד להלכה.

כמו כן, ההחלטה של הכנסת והממשלה עברה את מבחן הדמוקרטיה הפורמלי, אך היא נעשתה בצורה לא הגונה ולא מוסרית, מושחתת וברוטלית (שינוי מהותי מתוכן המצע שבשלו נבחרה מפלגה, רמיסת תוצאות משאל בוחריו, פיטורי שרים על מנת להשיג רוב, שינוי עונתי במפלגות המרכיבות את הממשלה בהתאם לצרכים, תשלום כספי למפלגות שיתמכו בדבר, הבטחת

1. בשאלות דומות עסקו גם: הרב חנוך גולדברג, "האם מותר לפעמים לשקר לפי ההלכה", שנה בשנה תשמ"ח, עמ' 187-195; הרב יובל שרלו, "קיצור הלכות שקר", 'צהרי א', עמ' 12-24. אך הם לא עסקו בהרחבה במאמריהם במצב שבו יש אילוץ לשקר בשל אונס. בשאלה זו עסק ד"ר יהושפט נבו, 'צהרי ט', במאמרו על יעקב אבינו ולקחת הברכות, אולם לא מההיבט ההלכתי, אלא מההיבט הפרשני והחינוכי. ועיי עוד: הרב אברהם טובולסקי, מדבר שקר תרחק, ב"ב תשל"ח, רח עמ' - מאמרי חז"ל ראשונים ואחרונים, אימרות, הארות, ידיעות ויסודות, במעלת האמת וגנות השקר.

2. לא נרחיב בנקודה זו, מאחר וכבר נכתב עליה רבות. עסקתי בכך במאמרי: "ציאות לפקודות", 'צהרי כא', עמ' 9-25. עיקרו של המאמר שם עוסק בקריטריונים ההלכתיים של סירוב לפקודה שהיא בניגוד לאמור בתורה.

תפקידים ומשרות לתומכים, איומים על מי שלא תומך, ועוד), ולא ברור כלל שהדבר היה עובר גם את מבחן העם, לו היה נשאל. זהו מעשה שהוגדר כ"נבל ברשות הדמוקרטיה", בשל השגתו בצורה דוחה וממאסה. הדמוקרטיה רוקנה מתוכנה. יש לראות בניסיונות להיכנס לגוש קטיף בדרכי הערמה ושקר, בניגוד לחוק המדינה, מעשה מחאה נגד התוכנית כולה, כולל גם נגד השלבים המבצעיים שקדמו ליישומה. היו שסברו, שנוכחות של ציבור גדול בתוך גוש קטיף בזמן הגירוש תגרום לשיבוש תוכנית הגירוש והעקירה, ואולי אף תצליח למנוע אותה לחלוטין. בין אם תחזיות אלה היו נכונות או לא, הצבא רצה למנוע כניסה של מי שאינו תושב המקום, כדי שבזמן הגירוש יהיו כמה שפחות אנשים במקום.

א. לשקר לנציגי השלטון על מנת לקיים מצווה

מצינו שהיו ששיקרו והערימו על השלטון ונציגיו על מנת לקיים מצווה. כך במגילת תענית (ליכטנשטיין) הסכוליון ד"ה כ' חודש אב³:

פעם אחת גזירה מלכות הרשעה שלא יעלו ביכורים לירושלים, והושיבו מלכי יוון פרדסאות על הדרכים כדרך שהושיב ירבעם בן נבט משמרות על התחומין שלא לעלות לירושלים ולא היה אדם מעשרת השבטים יכול לעלות לירושלים. מה עשו הכשרים שבאותו הדור ויראי חטא שבאותו הדור? הביאו ביכורים ונתנום בסלים וחיפו אותם בקציעות ונוטלים את הסלים ועלי על כתפם ועולים. כיון שהגיעו אצל המשמר, אמרו להם: לירושלים אתם עולים? אמרו להם: לאו, אלא לעשות שני פלחי דבלה במכתשת זו שלפנינו, ובעלי הלז שעל כתפנו. וכיון שעברו מהם, עטרום בסלים והעלום לירושלים.

ומה הן בני שלמי הנתופתי? אלא פעם אחת גזירה מלכות הרשעה שמד שלא יביאו עצים למערכה. והושיבו מלכי יוון פרדסאות על הדרכים כדרך שהושיב ירבעם בן נבט... מה עשו הכשרים באותו הדור?... היו מביאין שני גזירין ועושים אותם כמין סולמות ומניחים אותם על כתפם ועולים. כיון שהגיעו אצל אותו המשמר, אמרו להם: לירושלים אתם עולין? אמרו להם: לאו, אלא להביא שתי גוזלות מן השובך הזה שלפנינו בסולם הזה שעל כתפנו. וכיון שעברו מהם התירו השלבים ופרקום והשליכום מעל כתפם ונטלו הגזירין ועלו לירושלים. לפי שמסרו עצמם על המצוות, לכך נכתב להם שם טוב במגילה הזאת וזכר טוב לדורות. ועליהם ועל כיוצא בהם נאמר "זכר צדיק לברכה", ועל ירבעם בן נבט וחבריו נאמר: "ושם רשעים ירקב".

מלכי יוון העמידו מחסומים על מנת שלא יביאו ביכורים לירושלים, או שלא יביאו עצים למערכה. הבאת ביכורים היא מצווה מהתורה המוטלת על המגדל בשדהו משבעת המינים. הבאת עצים למערכה, אמנם אינה מצווה מהתורה, אלא מעשה התנדבות, אך אף על פי כן בלי עצים לא ניתן להבעיר אש על המזבח. המדרש משבח מאוד את אותן משפחות ששיקרו והערימו על השומרים בדרכים מקוריות ויצירתיות על מנת להגיע לירושלים. אמנם אין מדרש זה משמש מקור הלכתי, אך ניתן ללמוד ממנו על היחס של חז"ל, המאפשר לשקר ואף משבח את העושים

3. הסיפור מופיע גם במקורות נוספים בשינויי נוסח קלים: תוספתא תענית (ליברמן) פ"ג הל' ז-ה; ירושלמי תענית ד, ד; בבלי תענית כח, א.

כן, כשנגזרה גזירה על ידי מלכות שאיננה מאפשרת לקיים את המצוות בשלמותן⁴. אמנם ניתן לטעון שהדמיון בין המתואר במדרש לבין איסור הכניסה לגוש קטיף איננו מוחלט, מאחר ולא היתה מצווה אישית על כל אחד ואחד להיות אז בגוש, בשונה ממצוות הבאת ביכורים המוטלת כחובה אישית על כל מי שיש לו גידולים כאלה. אך אף על פי כן יש לראות את הרצון להיכנס לגוש קטיף כמעשה מצוה - הן כפעולת מחאה נגד הגירוש, והן כפעולה שתכליתה לגרום לביטולו.

ב. גזירה לא צודקת

גם כשהגזירה איננה פוגעת בקיום מצווה, אך היא גזירה לא צודקת, מאחר והמנהיג שגזר אותה הוא איננו בעל סמכות או איננו נוהג ביושר - מותר לשקר לו. בגמרא (נדרים כז, ב - כח, א; בבא קמא קיג, א) נאמר שיש מצבים שבהם מותר להבריח את המכס, או לידור לשקר. לדעת הירושלמי (נדרים ג, ד) הוא הדין גם להישבע לשקר. כל זאת - כאשר מתקיים אחד מהתנאים הבאים (בבא קמא שם):

אמר ר' חנינא בר כהנא אמר שמואל: במוכס שאין לו קצבה; דבי ר' ינאי אמרי: במוכס העומד מאלי⁵.

"מוכס שאין לו קצבה" הכוונה למוכס הנוטל יותר מהקצוב לו (רש"י), או שנוטל כמה שהוא רוצה - לעתים יותר או פחות, ואיננו משהו מידותיו (שיטה מקובצת). המשותף לתנאים הללו הוא שמדובר על מעשים הנעשים שלא ביושר על ידי מנהיגים או באי כוחם, או על ידי כאלה המטילים את אימתם ללא קבלת סמכות ורשות.

בעלי התוס' (ד"ה נודרין) מסבירים שהנודר מחמת אונס של מוכס שכזה, מחשב בלבו שהדבר שהוא אוסר על עצמו נאמר לאותו יום בלבד, ועל כן בימים אחרים הוא יכול לעבור על נדרו: ואף על גב דדברים שבלב אין דברים - משום אונסא שרו ליה... והוא הדין שיכול לחשוב בלבו שעה אחת או רגע.

בעלי התוס' מדגימים את דבריהם על מקרה דומה לנושא שבו אנו עוסקים:

וכן נוהגים כשהאנשים מדירים היהודים הדירים תחתיהם שלא ייצאו לדור בעיר אחרת, יכולין לידור סתם שלא ייצאו, ובלבם יחשבו 'יום'. ואפילו הוא מפרש בשפתו שלא יצא ממנו כל

4. המהר"ץ חיות בכתביו, חלק א עמ' יד, כותב שהנביאים שהתנבאו למלכי ישראל כמו אליהו, אלישע, מיכיהו בן ימלא ועמוס לא עלו לרגל וגם לא עשו פסח, מפני אימת מלכי ישראל, מאחר והיה תמיד מלחמה ביניהם לבין מלכי יהודה. בשו"ת חתם סופר חלק א (או"ח) סי' רח (ד"ה עוד כתב), הגיב על דברי המהר"ץ חיות הללו, שמשוגיה זו מוכח "שגונבי עלי וקוצעי קציעות מסרו נפשם בימי יוונים לעלות לרגל ולהביא ביכורים נגד צוואת מלכי יוונים". לדבריו "חסידות של שטות היה, שהרי נביאים אלו לא עשו כן ואין צורך לקיים מצות נגד רצון המלך, ואעפ"י שהנביאים הללו היו יכולים ליסע ולדור אצל מלכי יהודה ולקיים מצות פסח ורגלים מ"מ אין אדם מחוייב לעשות כן...". לדעתו אדרבה: "אחר שהאמת הוא שישבו פרוזדאות שלא לעלות לרגל ונדחקו אלו ועלו לרגל נגד ציווי המלך, אי"כ מוכח מהיפוך שראוי ומחוייב לכונוס בעובי קורה לקיים מצוות מלך מלכי המלכים הקב"ה". המעיין בדברי המהר"ץ חיות יראה שכוונתו היא שהם פחדו מאימת המלכות, וכנראה לא היה בכוחם לצאת נגד, אך לא שהיו פטורים לעלות בשל כך.

5. דברי הגמרא הללו נפסקו להלכה ברמב"ם ה' שבועות ג, ד-א, ה' נדרים ד, א-ב וה' גזילה ואבידה ה, יא; טור ושו"ע י"ד רלב, יד וח"מ שסט, ו ובנושאי כלים.

ימי חייו, יכול להערים ולחשוב בלבו שום תנאי. ואם מבטל בשפתיו בלחש, כל שכן דהוי ביטול גמור.

במסורת הש"ס ישנה הדגשה, המגבילה את דברי התוס' למקרה זה בלבד:
 וכל זה דווקא להינצל מן האנסים, אבל בלאו הכי אסור לגנוב דעת הבריות ח"ו, כל שהוא, אפילו שלא בשעת הנדר.

כאן המגבלה של האנסים היא סתמית, שלא לגור במקום מסוים, ובכל זאת מותר לידור כאילו מסכימים למגבלה, ולהערים בכך על האנס, ורק במקרה שכזה. מוכס העומד מאליו, משמעות הדבר היא שגזרותיו אינן תקינות והן חסרות תוקף, אלא שהוא מצליח בכוח סמכותו ובשל מעמדו לכפות את רצונו. הניסיון לדמות בין המקרה שבעלי התוס' מציגים לבין הנושא שבו אנו עוסקים אינו מוחלט. החיילים והשוטרים שמנעו את הכניסה לגוש קטיף עשו זאת בשל החלטת ממשלה, ואין לראותם כמוכסים העומדים מאליהם. כאן הבעיה היא לא במעמדם של החוסמים, אלא באיסור עצמו. ובזה שווה תוצאת האיסור כאן לתוצאת גזירתו של מוכס העומד מאליו. היא בניגוד להלכה, יש בה עוולות מוסריות רבות, ועל פי אותם פרמטרים שהציבו בעלי התוס' יוצא שמותר היה לשקר ולהערים על כוחות הביטחון.

ג. חילול השם

האם אין לחשוש לחילול השם, כשהיו כאלה שבכל זאת נתפסו משקרים, או אף על עצם הדבר שהיה ידוע לכוחות הביטחון שיש המרמים ומשקרים על מנת לעבור במחסומים?
 הרא"ש (בבא קמא פרק י סי' י) מביא את דברי התוס' שצוינו לעיל, וכותב:

וכן כשהאנס מדיר יהודי שלא יצא מארצו, יחשוב בלבו היום, ואף אם יפרש לו לעולם, יחשוב בלבו על תנאי דבר זה. ומיהו אין נראה לדמותו כל כך להך. דהכא ליכא חילול השם, אבל התם איכא חילול השם כי האנס יודע שעבר על נדרו.⁶

לפי הרא"ש, במקום שייודע לאנס לאחר מכן, שהיהודי שיקר בשבועתו או בנדרו, אין לידור או להישבע, בשל חילול השם שייגרם.⁷ נראה שדברי הרא"ש נשענים על דברי הגמרא (בבא קמא שם) בהמשך הסוגיה, המעלה אפשרות נוספת כיצד ניתן לידור לשקר:

רב אשי אמר, במוכס כנעני. דתניא ישראל וכנעני אנס שבאו לדין אם אתה יכול לזכהו בדיני ישראל - זכהו ואמור לו כך דיננו. בדיני כנענים - זכהו ואמור לו כך דינכם. ואם לאו - באין עליו בעקיפין, דברי ר' ישמעאל. ר' עקיבא אומר: אין באין עליו בעקיפין מפני קידוש השם. ור' עקיבא, טעמא דאיכא קידוש השם הא ליכא קידוש השם באין.

6. את דברי הרא"ש הביאו גם הנמוקי יוסף (לר"י ב"ק מ, א) וראשונים נוספים.

7. הים של שלמה (בבא קמא פרק י סי' יח) כותב שגם הרא"ש יודה שאם הוציא בשפתיו, אזי הדבר מותר: "דנהי דאיכא גם כן חילול השם, לא מחמירין כולי האי, מאחר דיש לו אונס גדול ומוכרח לכך". אך אין הכרח להסביר כך את דברי הרא"ש, ובדבריו אין רמז לדבר. דברים דומים כותב גם הפני יהושע שם.

מדברי הגמרא הסיק הרא"ש שבמקום שייודע לגוי שהדיר את היהודי שהיהודי בכל זאת עבר על נדרו, יהיה בזה חילול השם, ועל כן, בניגוד לבעלי התוס', הדבר אסור⁸. הרא"ש גם פסק כך בתשובה (כלל ט סיי א) בעקבות שאלה שנשאל על דרך מסוימת להבריח מס ולשקר בשבועה לשר שבא לעיר, וכך השיב:

מה שכתבת מענין הברחה, קשה מאד הדבר, ומעולם החמרת בו מאד, שלא יזלזלו בו. וגם אם יבוא הפסד לחבירו בהברחה זו... מכל מקום יש לזיחר מפני חילול השם, אם ירגיש בדבר, וגם שלא יקלו עמי הארץ בדבר⁹.

דברי הרא"ש הובאו להלכה על ידי הרמ"א (יו"ד רלב, יד) על דברי השו"ע הפוסק ש"נודרים להורגים ולמוכסים אם הוא מוכס העומד בלא ציווי המלך, או שבא ליטול ממנו יותר מקצבתו: וכל זה לא מיירי אלא כשאפשר לעבור על שבועתו ונדרו שלא ייודע להאנס, אבל אם ייודע להאנס, אסור מפני חילול השם. ולכן נענש צדקיהו שעבר על שבועתו לנבוכדנצר, אף על פי שהיה בדרך אונס¹⁰.

הרא"ש לא הזכיר בדבריו את צדקיהו שעבר על שבועתו לנבוכדנצר. הרמ"א הוא זה שקישר לכאן את המעשה, כמסופר בגמרא (נדרים סה, א):

אשכחיה צדקיה לנבוכדנצר דהוה קאכיל ארנבא חיה, אמר ליה: אישתבע לי דלא מגלית עילוי ולא תיפוק מילתא, אישתבע. לסוף הוה קא מצטער צדקיהו בגופיה, איתשיל אשבועתיה ואמר. שמע נבוכדנצר דקא מבזין ליה, שלח ואייתי סנהדרין וצדקיהו, אמר להון: חזיתון מאי קא עביד צדקיהו? לאו הכי אישתבע בשמא דשמאי דלא מגלינא? אמר ליה: איתשלי אשבועתא. [אמר להו: מתשלין אשבועתא?] אמרי ליה: אין. אמר להו: בפניו או אפילו שלא בפניו? אמרי ליה: בפניו. אמר להון: ואתון מאי עבדיתון? מאי טעמא לא אמריתון לצדקיהו? מיד: "ישבו לארץ ידמו זקני בת ציון"...

החכמים התירו את שבועתו של צדקיהו לנבוכדנצר שלא בפניו, והיה בזה חילול השם, וצדקיהו המלך נענש על כך. הראשונים דנים בשאלה מדוע בכל זאת התירו החכמים את הנדר לצדקיהו שלא בפני נבוכדנצר. רבנו תם (תוס' נדרים שם ד"ה אמרו) כותב:

ויש לומר דצדקיהו היה מצטער ביותר על שלא היה מגלה השבועה, והיה מתבטל ממלאכת שמים, והווי כמו לדבר מצוה. ועוד יש לומר דמצוה על החכמים לעשות רצון המלך (=צדקיהו), ולדבר מצוה מתירין כדפרישית¹¹.

8. המג"מ בהל' גזילה ואבידה ה, יא כותב שכך היא הבנת הרמב"ם את הסוגיה, אם כי מפרשים אחרים לא סברו כך. ועיי' שם בכס"מ שחלק עליו ואת הסברו של המשל"מ. עיי' עוד בשו"ת נבחר מכסף חו"מ ס"י פא, שדן בדבריהם באריכות, ומקורות נוספים במפתח הר"ש פרנקל לבבא קמא שם.

9. ועיי' גם בשו"ת הרא"ש כלל ט ס"י ב: "ראובן שהפקיד ביד שמעון, ובא ישמעאלי גובה המס להשיעו שיוציא מרשותו כל שאינו שלו... אם האנס מרגיש שיש ממון ראובן ביד שמעון, ראוי להחמיר מאד בדבר, מפני חילול השם; ולא יתחלל שם שמים על ידו להציל ממון אחרים; ואם אין חילול שמים בדבר, דין זה כראשון".

10. ועיי' גם ברמ"א יו"ד רלט, א.

11. כך כותב גם הרא"ש בנדרים ט, ב; רבינו ירוחם - תולדות אדם וחוה נתיב יד חלק ז דף קיג טור ד. חלק ניכר מהראשונים המובאים בהע"י 13, מציינים גם את שיטת רבנו תם.

על פי ההסבר הראשון, השבועה הפריעה לעבודת ה' של צדקיהו¹², ועל כן היתר זה נחשב כהיתר נדר לדבר מצוה. על פי ההסבר השני, חכמים מצווים לעשות את רצון המלך, כשהדבר מפריע לו בעבודת ה', אף שהוא עובר על עבירה בעצם הפרת שבועתו. בשל סיבות אלו סובר רבנו תם, שמותר היה לחכמים להתיר לצדקיהו את הנדר. ניתן להסיק מכאן שמותר ולפחות בדיעבד, שלא לנהוג כראוי כשהדבר פוגע בקיום מצוה, אם כי כאן מדובר בקיום מצוותו של מלך - צדקיהו¹³.

אך נראה שהמקורות הללו העוסקים בשאלה אם יש בשקר זה גם איסור חילול השם, אינם נוגעים לנושא שבו אנו דנים:

1. יש להצביע על כך שהדוגמאות שבהן דנים התוס' והרא"ש עוסקות בהפרת התחייבות או בשקר במצבי רשות ובמקרים פרטיים, כגון גוי שהשביע יהודי שלא לגור במקום מסוים. לעומת זאת אנו עוסקים במקרה שבו נאסר על יהודים להיכנס למקומות מסוימים בארץ ישראל, כשהמגמה היא להתנתק ממקומות אלו; דבר שהוא איסור תורה. במצב שכזה, נראה שגם הרא"ש החושש לחילול השם, יסכים שחילול השם הגדול נעשה על ידי ממשלת ישראל, המסכימה מרצונה לסלק את ריבונותה ממרחבי ארץ ישראל, ולא על ידי אותם המנסים למחות או אף לנסות למנוע את העבירה¹⁴.

2. יש סוג של עברות שהן אף איסורי דאורייתא, אך בנוסף על האיסור, העובר עליהם בפני נוכרים עובר גם על חילול השם. כך למשל באשר לגזל הגוי, כאמור בתוספתא (בבא קמא י, טו): חמור גזל הגוי מגזל ישראל. הגוזל את הגוי ונשבע ומת, חייב להחזיר מפני חילול השם. ובירושלמי (בבא קמא ד, ג) נאמר:

גזר רבן גמליאל על גזילות נוכרי שיהא אסור מפני חילול השם¹⁵.

נראה שגם במה שקשור לשקר יש להיזהר שאם ייוודע הדבר לגוי יש בזה חילול השם, מלבד איסור השקר. כך למשל השיב בשו"ת תורה לשמה (סי' שעא) כשנשאל אם מותר לשקר בשביל למנוע עבירה:

ודאי שרי, ואין בזה חשש מדבר שקר. דאמרו רז"ל משנים מפני דרכי השלום, והא עדיפא להקים דגל התורה, ואין לך שלום גדול מזה... אך ודאי צריך לשקול בפלס משפט העניינים, ואין לעשות היתר זה בכל גוונא, וישימו יראת ה' על פניהם. ותחילת הכול יהיו רואים היטב

12. האמנם צדקיהו היה צדיק, שהדבר הפריע לו בעבודת ה'? עיי במאמרו של הרב איתן שנדרופי, "צדקיהו מלך יהודה - רשע או צדיק? (חלק א)", שמעתין 162 (אייר-אב תשס"ה), עמ' 62-71.

13. הראב"ד וראשונים נוספים חולקים על רבנו תם וטוענים שהיה אסור לחכמים להתיר לצדקיהו את הנדר שלא בפני נבוכדנאצר. עיי עוד: רמב"ן גיטין לה, ב; רשב"א וריטב"א שם; ר"ן ורשב"א נדרים סה, א; שו"ת הרשב"א ח"ג סי' שכד וחי"ה סי' רלב; שו"ת הריב"ש סי' קפז; אור זרוע ח"ד פסקי שבועות; כנסת הגדולה יו"ד סי' רלב; הגב"י אות סט.

14. אמנם לא מצאתי התייחסות מפורשת של הרא"ש לכך, אך קשה להתעלם מתחושת "וימאסו בארץ חמדה" שבמעשה העקירה וההתנתקות. מו"ר הרב צבי יהודה קוק דיבר וכתב פעמים רבות על חילול השם שיש בנסיגה מחבלי ארץ ישראל.

15. האריך בזה בשו"ת חכם צבי סי' כו. ועיי עוד: אנציקלופדיה תלמודית, ערך "חילול השם - בפני נוכרי", עמ' שנא-שס.

את הנולד שלא ייצא מזה חילול ה' ח"ו אחר כך, ואם אפשר שיהיה נודע לערכאות ששקר עשו, ודאי צריך שיחלדו מעשות הדבר הזה, כי אין לך דבר שעומד בפני חילול ה'. ועל הכול צריך עצה ויתיישבו בדבר בחכמה ובתבונה ובדעת.

החשש היה שהדבר יתגלה לערכאות ויהיה חילול השם. אך שונה הדבר כשמדובר בעבירה כלפי יהודי. הגזול מיהודי או המשקר יהודי, עובר כמובן על גזל או על שקר, אך אין כאן עברה על חילול השם¹⁶.

את זה אנו לומדים מדברי רבנו בחיי (ויקרא כה, ג), המסביר את טעם האיסור של חילול השם דווקא בגזילה מגוי ולא בגזילה מישראל כך:

כי הגזול לישראל חבירו אינו קורא תגר ואינו נותן דופי באמונת ישראל. אבל הגזול את העכו"ם קורא תגר ונותן דופי באמונת ישראל ובתורת משה, והרי זה מחלל את השם.

דברים אלו אמורים כשאכן קיים איסור גזל, ונראה שהוא הדין גם באיסור שקר. לפי דברינו לעיל, במקרה שלפנינו מותר היה לשקר ולהערים, מאחר והגזירה של הממשלה והכנסת לעקור את יישובי גוש קטיף ולמנוע את הכניסה לשם, כחלק מתהליך הגירוש, היא בניגוד להלכה. סביר להניח, שהחיילים והשוטרים היו מודעים לכך שתושבי גוש קטיף ותומכיהם הבאים אתם, כמו גם רבים נוספים בעם ישראל, אינם מקבלים ברמה העקרונית את חוק ההתנתקות, מאחר ולפי דעתם החוק הוא בניגוד לתורה ולהלכה, ופעולות ההערמה והשקרים על מנת להיכנס לגוש קטיף הן חלק מניסיונות המניעה והמחאה כנגד הגזירה. כידוע, הצבא והמשטרה התכוונו לתרחישים חמורים הרבה יותר מאשר שקרים והערמות, כך שיש מקום לראות את פעילות המחאה הזו כאפשרות ידועה שנלקחה בחשבון ושהיתה צפויה בעיניהם.

ד. מבט חינוכי על הלגיטימיות לשקר ועל היחס למנהיגי המדינה

ההתייחסות להחלטת הממשלה והכנסת וליישומה על ידי הצבא והמשטרה כמעשים הנוגדים את ההלכה והמוסר, הדיון על מעשיהם כמעשה של "אנס" או "מוכס", והנגזר מכך המאפשר לשקר, מצריכים התמודדות חינוכית ורוחנית מלבד התשובה ההלכתית. זאת מאחר וניתן להיסחף ולהגיע למסקנות מרחיקות לכת, שלפיהן אין לממשלה ולכנסת שום סמכות, ומותר לשקר ולהערים בכל מה שקשור להחלטות ממשלה זו ולחוקי מדינת ישראל בכלל, ואולי אף לשקר בכלל.

מאז קום המדינה לא חוקק ויושם חוק, שנגד בצורה משמעותית כל כך את שכתוב בתורה ובהלכה לפי הבנתנו, כמו חוק ההתנתקות מגוש קטיף ומצפון השומרון. גם הדרך העקלקלה והקלוקלת שבה חוקקו את החוק והיישום הברוטלי והגס שלו - שתוצאותיהם הן: הריסת יישובים ובתי כנסת עד עפר, קהילות מפורקות ומאות משפחות המוצאות את עצמן חסרות בית, מנוחה פרנסה - הן עוול נורא ומעשה לא מוסרי גם ברמה האנושית. ציבור רחב שמסר

16. לא ראינו צורך להאריך כאן בגדרי חילול השם, אך בקצרה נציין שחילול השם הוא כשאדם עובר עבירה שאין בה תאוה ולא הנאה, אלא שהוא מכוון בפעולתו למרוד ולפרוק עול מלכות שמים, ועושה כן בפני עשרה מישראל. אמנם יש עבירות ייחודיות שהעובר עליהן גם מחלל את שם ה', אך אין הן קשורות לענייננו. עיי' אנציקלופדיה תלמודית שם, בערך "חילול השם".

נפשו במשך שנים רבות למען יישובה של ארץ ישראל חש נבגד על ידי חלק אחר בעם ישראל, שאתו הוא שיתף פעולה בנאמנות רבה במשך שנים רבות וארוכות. אך עם כל הקושי והכאב, אין להסיק שום מסקנה גורפת באשר למעמדה של מדינת ישראל וחוקיה. החובה שלא לשמוע לחוק כלשהו הנוגד את האמור בתורה ובהלכה או החובה לסרב לביצועו, חלות ביחס לאותו חוק בלבד. הקביעה שחוק זה נוגד את התורה ואת המצפון האנושי ולכן אינו חוקי היא בהחלט נכונה, אך הממשלה והכנסת ממשיכות להיות הריבוניות והקובעות בכל התחומים האחרים במדינה. וכך כותב הרמב"ם (ה' מלכים ג, ט):

המבטל גזרת המלך בשביל שנתעסק במצות, אפילו במצווה קלה - הרי זה פטור, דברי הרב ודברי העבד דברי הרב קודמין. ואין צריך לומר אם גזר המלך לבטל מצווה שאין שומעין לו. בחלק הראשון של ההלכה עוסק הרמב"ם במעמדו של המבטל את גזירת המלך, ואילו בחלק השני עוסק הרמב"ם בחובה שלא לשמוע לצו מלך המבטל מצווה, ולדבריו, ביחס לאותו חוק או אותה גזירה אין שומעים לו, אך הוא ממשיך להיות מלך בכל הקשור לנושאים האחרים¹⁷. מצינו במקרא רשימה ארוכה של מלכים שלא נהגו כראוי, ואף על פי כן היתה להם סמכות של מלך בכל התחומים האחרים.

הטיעון שלפיו מדינת ישראל באופייה וברוחה היא חילונית, ועל כן אין להישמע לחוקיה - איננו נכון. אין היגיון בכך שיש להישמע לחוקי מדינה נוכרית בשל "דינא דמלכותא דינא", ועם זאת אין לשמוע ולקיים את חוקי מדינת ישראל, בשל חילוניותה. חילוניות מדינת ישראל איננה מבטלת את סמכותה על פי ההלכה לחוקק חוקים וליישם, וכן את חובת הציות להם. מכאן גם ביחס להרגל לשקר. מלבד האיסור בתורה לשקר (ויקרא יט, יא), יש להזהר גם שלא להתרגל לשקר. כך התפלל דוד המלך לפני ה': "דרך שקר הסר ממני ותורתך חנני" (תהלים קיט, כט), "ה' הצילה נפשי משפת שקר מלשון רמיה" (תהלים קכ, ב), ושלמה המלך אמר: "תועבת ה' שפתי שקר ועשי אמונה רצוני" (משלי יב, ב). "שפת שקר" היא דרכו של הרגיל לשקר, שהשקר הוא אצלו דרך חיים. השקרן הכרוני חי בפחד מתמיד, מנוכר, ואינו מצליח לחיות בצורה אמיתית וכנה. כך הסביר בספר החינוך (מצוה עד):

כי השקר נתעב ונאלח בעיני הכל, אין דבר מאוס ממנו, והמארה והקללות בבית כל אוהביו, מפני שהשם יתברך א-ל אמת וכל אשר אתו אמת, ואין הברכה מצויה וחלה אלא במתדמים אליו במעשיהם, להיותם אמיתיים כמו שהוא א-ל אמת... ועל כן הזהירנו התורה להרחיק מן השקר הרבה, כמו שכתוב מדבר שקר תרחק, והנה הזכירה בו לשון ריחוק לרוב מיאוסו מה שלא הזכירה כן בכל שאר האזהרות¹⁸.

ירמיהו (ט, ד) הוכיח את העם: "לימדו לשונם דבר שקר העוה נלאו". ומכאן למד ר' זירא (סוכה מו, ב):

לא לימא איניש לינוקא דיהיבנא לך מידי ולא יהיב ליה, משום דאתי לאגמוריה שיקרא, שנאמר: "לימדו לשונם דבר שקר".

17. באשר למעמדו של מלך העובר עברות ונענש על ידי סנהדרין, עיי במאמרי בספרי: "הדחת מנהיג שהורשע", מלכות יהודה וישראל, עמ' 245-258.

18. הסמ"ג (מצות עשה עד) רואה בכך שיהודים מרמים יהודים אחרים או גויים סיבה לאריכות הגלות. לדעתו, הקב"ה פיזר את ישראל באומות כדי שיתוספו עליהם גרים. "וכל זמן שהם מתנהגים בהם ברמות, מי ידבק בהם?".

נדרשת אם כן זהירות רבה מצד מחנכים, רבנים והורים, המאפשרים שלא לומר דברי אמת. הדברים נכונים גם ביחס להזדרכת מבוגרים, ובוודאי כלפי נוער וצעירים. כך הנחה הרמב"ם (הלי שבועות יב, ז-ח), באופן מיוחד ביחס לקטנים:

ז. קטנים שנשבעו והן יודעין טעם השבועה אע"פ שאינן חייבין, כופין אותן לעמוד בדבריהן, כדי לחנכן ולאיים עליהם כדי שלא ינהגו קלות ראש בשבועות, ואם היה הדבר שנשבעו עליו דבר שאין הקטן יכול לעמוד בו אלא אם כן ניוזק, כגון שנשבע שיצום או שלא יאכל בשר זמן מרובה, מכה אותו אביו או רבו וגוער בו ומראין לו שהותר שבועתו כדי שלא יהיה רגיל להקל ראש בשבועות.

ח. צריך להיזהר בקטנים הרבה וללמד לשונם דברי אמת בלא שבועה כדי שלא יהיו רגילים להישבע תמיד כעכו"ם, וזה הדבר כמו חובה על אבותיהם ועל מלמדי תינוקות¹⁹.

הנושא המרכזי בדברי הרמב"ם הוא להדריך שלא להישבע, ואם נשבע שיעמוד בדיבורו, אך מכאן יש ללמוד על הערך החינוכי להתרגל לומר אמת, ולעמוד מאחורי הדברים. ספרי המוסר עוסקים אף הם בהרחבה רבה בצורך ובחשיבות של התרחקות ממידת השקר ובדבקות באמת²⁰. עם זאת, מצינו שמותר לשקר או לשנות, במצבים מסוימים. מותר לאדם לשנות מדיבורו כשהוא נשאל על מסכת, פוריא ואושפיזא (בבא מציעא כג, ב), או שראוי לשבח כלה לפני חתן ולומר שהיא נאה וחסודה אף שהיא איננה כזו (כתובות יז, א), ומותר או אף מצוה לשנות מפני השלום (יבמות סה, ב). רבנו יונה (שערי תשובה ח"ג אות קעח), מונה תשע דרגות של שקר, והדרגה הרביעית היא היתר לשקר לצורך מצוה ודרישת טובה ושלום. שם אין למשקר תועלת ממונית, ואין הפסד כספי לזולתו.

אשר על כן, גם כשמותר על פי ההלכה לשקר, ההיתר מוגבל אך ורק למקרה הנידון, אך לא מעבר לזה. אין להסיק מסקנות גורפות ומרחיקות לכת, שהשקר הותר.

ההתמודדות החינוכית ביחס לשתי הסוגיות הללו, היא בעצם חינוך למורכבות. יש לעתים מצבים שבהם יש חריגות מהנורמות המקובלות, ונדרשת אותה בגרות שתבחין בין המצבים השונים. וכפי שמצינו בהלכות אחרות שבהן יש חריגות שאינן מלמדות על הכלל ועל הדרך המרכזית, אלא בזמנים ובמצבים מיוחדים. נכון הוא שמבטנו על מדינת ישראל הוא חיובי, בתור מדינתנו וראשית צמיחת גאולתנו. אף מעשה חמור זה, של עקירת היישובים, הוא חלק מתהליך הגאולה המורכב והמסובך, הצועד קמעא קמעא, שלב אחר שלב. אך אהבתנו את כנסת ישראל, ואת מדינת ישראל, לא תסמא את עינינו מלבקר את מומיה. השקר והערמה הן אינן הדרך הרגילה והתקינה, אך לעתים יש להשתמש בהן, ובמגבלות הראויות, כדי לחשוף אמת גדולה של דבקות ואהבה גדולה לארץ, לציונות, לערכים לאומיים.

19. הרדב"ז שם כותב בדברי הרמב"ם הם: "דברים שהשכל מורה עליהם". אך מהר"ץ חיות לסוכה מו, ב כותב שגמרא זו בסוכה היא מקור דברי הרמב"ם.

20. אמנם כבר הזהיר החפ"ז חיים בפתיחה לקונטרס כבוד שמים, שאת ההלכות הנוגעות לגניבה ואונאה וכיוצא בזה יש ללמוד מספרי הלכה ולא רק מספרי מוסר: "וכל זמן שאינו רק מספרי מוסר בעלמא מדמה בנפשו שהוא רק ענין מוסרי בעלמא, ובאמת הלא הרבה הקב"ה לצוות ולהזהיר על זה יותר משאר עבירות של תורה".

"הצילה נפשי משפת שקר ומלשון רמיה", כי שקר אין לו רגלים. רק בני אדם המשקרים על ידי שרגילים בשקר, נותנים כוח וקיום להשקר בעולם. אבל צדיק שדבוק באמת, אף שנצרך להשתמש לפעמים גם בהשקר, כמו שאמרו שמואל לשנות מפני דרכי שלום - שמי שמכון להאמת ואינו מדבק עצמו בשקר, יכול עוד על ידי זה לבטל השקר.

(שפת אמת, פרי תולדות, תרל"ה)

